

Завгосп – _____
Кучер – Конон Андрій Євгенович.
Вартовий – Даниленко В.Г.
Прибиральниця–розсильна – Слешко К.Ф.
Учень рахівника – Скалозуб П.О.
Маркіровщик – Тишко М.О.
Пожежний вартовий – Бондар Г.К.

ВДАЧОН, ф. Р-4370, оп. 1, спр. 12, арк. 172.

Мринське лісництво

Лісничий – Цювкін М.І.
Помічник лісничого – _____
Брокер – _____
Бухгалтер – Олексієнко В.С.
Рахівник-касир – _____
Об'їздник – Гренік Микола.
Лісники – Дороган Семен, Сергійчик Петро, Петренко Прокоп, Трукан Артем, Журба Михайло, Кротенко Василь, Мартиненко С.В., Прусоль Степан, Клугій Петро Г.
Завгосп – _____
Кучер – Жук Микола.
Вартовий – _____
Прибиральниця-розсильна – _____
Сторож – Нупеник А.І., Тромпольський І.

ВДАЧОН, ф. Р-4370, оп. 1, спр. 12, арк. 194

Валентина КУЛИК
(Ніжин)

Події у Ніжині в 1918–1919 роках

Унаслідок подій Листопадової революції та завершення I Світової війни розпалася Німецька імперія. Кайзерівські війська покидали Україну. Червона Армія, що розпочала наступ 17 листопада 1918 р. на територію, підконтрольну Директорії УНР, змушена була боротися з її військами.

У грудні 1918 р. війська Директорії зайняли території Ніжинщини. Український комісар Ніжинського повіту розіслав усім волосним церквам таку телеграму: “Негайно сповістити священників усіх приходів, щоб вони відслужили благодарственный молебінь, а потім панахиду по всіх убитих” [1]. 11 грудня 1918 р. від рук невідомих загинув директор міської чоловічої гімназії Петро Олександрович Заболотський. Він був викрадений зі своєї квартири, як усі вважали, петлюрівцями і розстріляний за містом. Відомо, що за Центральної Ради, його статті, що викривали більшовицьку Росію, друкувалися в міській газеті “Известия Нежинского общественного комитета” [2].

19 січня 1919 р. червоноармійці Таращанського полку під командуванням М. Боженка у взаємодії з партизанськими оволоділи Ніжином. У місті знову була встановлена радянська влада і створений революційний комітет (цей комітет створений був у міс-

течку Веркіївка, південніше Ніжина). Воєнним комісаром призначили В.В. Спальковського [3]. Для боротьби з контрреволюцією 26 січня 1919 р. при ревкомі була організована “Чрезвычайная комиссия по борьбе с контрреволюцией и спекуляцией и саботажем” – місцеве чека, яке відразу ж “покарало” головних “контрреволюціонерів” – наклала контрибуцію на місцеву буржуазію в розмірі 12 млн. руб. [4].

15 лютого 1919 р. відбувся з’їзд комітетів бідноти при Ніжинському повітовому комісаріаті земельних справ. На цьому зібранні під головуванням повітового комісара земельних справ Є.Н. Гаврилея виступили представники з усіх волостей повіту, які говорили про тяжкий стан у колишніх поміщицьких економіях і маєтках. Представник Талалаївської волості розповідав: “...економія взята на облік, є адміністративна влада при економії. В економії хліб і коні розібрані, худоба в кепському становищі. Необхідно дати робітників і соломорізок – є до 1000 пудів лишку соломи. Служащі не одержують вже три місяці заробітної плати...”. З Лосинівської волості повідомляли: “...економії немає, є великі сільські господарства, що не взяті на облік. Бракує у населення палива”. Дещо краще було в Галицькій волості: “...маєтки взяті на облік, в Шняківці худоба в задовільному становищі, а в Галиці – хвора коростенева. Прохав вяснити [представник цієї волості – *авт.*], з яких комітету давати робітникам кошти”. Про стан справ у Веркіївській волості повідомляли: “...економія взята на облік, худоби в економії майже немає, для весняного посіву необхідно доставати робітничий скот...” Безпосередньо в м. Ніжині: “...економії взяті на облік, а також і ті господарства, котрі мають 50 дес[ятин]. Служащі в економіях маються, за винятком економії Шопеля [правильно: Шепеля – *авт.*]. Грабунки в економіях продовжуються, як військовими, так і сторонніми особами. Худоба в задовільному становищі, її зосталось небагато, більша частина забрана іще військовою владою...” За результатами з’їзду була прийнята постанова – “прохати Комісаріат земельних справ клопотатися перед відповідними інституціями залишити населенню 150000 пуд[ів] вівса і 8000 пуд[ів] ячменю для весняного посіву <...> Місцевим комісаріатам Земельних справ і Комітетам бідноти рубку лісу проводити тільки для необхідних потреб...” [5].

Під головуванням Є.Н. Гаврилея 4 березня 1919 р. відбулося засідання комісаріату земельних справ Ніжинського повіту, де також був присутній представник губернського земельного відділу Н.Д. Костенецький. У зв’язку з тяжким продовольчим становищем і вивезенням хліба з повіту, на засіданні була ухвалена постанова: “Доручити представнику, який буде на з’їзді в Губернському Земельному відділі рішуче наполягати на тім, щоб негайно був зупинений вивіз продовольчих продуктів, як хліба, так і інших по зробленому вже наряді по заяві того, що Ніжинський повіт в мирну годину ввозив хліб, а тепер тим гірше знаходиться в дуже тяжкому становищі, по заяві увесь запас харчів вивезений німцями та петлюрівськими владами, запасів на яких немає, окрім того селяни підуть в інші губернії за роздобутком хліба...” [6].

12 березня 1919 р. Ніжинський ревком виділив 54050 руб. на відкриття в Ніжині вечірнього народного університету ім. Т.Г. Шевченка [7]. Розміщувався він на вул. Мільйонній, 12 (сучасна Овдіївська), викладачами тут працювали професори місцевого історико-філологічного інституту І.Г. Турцевич, В.І. Резанов й інші [8].

У травні 1919 р. відбулася націоналізація майна буржуазії згідно циркулярів, розісланих Ніжинським ревкомом до всіх волостей повіту.

Як відбувався розподіл сінокосів, толок, земельних угідь дізнаємося з протоколу Макиївського волосного з'їзду земельного відділу від 30 червня 1919 р.: "...розподіл толоки повинен бути в наступному порядку <...> в першу чергу безземельним, малоземельним, а потім надлишки, які виявляються, можна додати до трудових господарств, щоб не перевищувало норми 5 десятин на сім'ю від 2 до 6 чоловік і більше 5 десятин – до 12 десятин – на сім'ю від 6 до 12 чоловік <...> Друга, що складається із 36 десятин для священника, диякона і псаломщика залишається в зрівнювальному порядку з усіма <...> в такій кількості, скільки можна обробити особистим трудом, а не найманим <...> Праця по найму дозволяється для москочок, чоловіки котрих в армії, або в полоні, або коли один з членів родини займає обираему посаду <...> Голова з'їзду Деркачинський" [9].

У травні 1919 р. кілька на території Ніжинського повіту з'явилося кілька озброєних антирадянських (махновці й інші) загонів. Військовий комісар Лашенко створив бойовий загін на чолі з М.Г. Крапив'янським. У загін входили партизани та місцеві більшовики. Відомо, що цей загін, що складався з 400 чоловік, у липні 1919 р. відзначився у боротьбі з подібними антирадянськими загонами на Київщині.

У зв'язку з наближенням військ Добровольчої Армії в червні 1919 р. територія Чернігівщини була оголошена в стані облоги, а 28 червня 1919 р. Ніжинський комітет КП(б)У прийняв ухвалу про мобілізацію боєздатного населення на боротьбу з денікінцями [10].

28 серпня 1919 р. війська Добровольчої Армії зайняли Ніжин. Відразу почався грабунок і насилля. Були пограбовані ювелірні магазини на вул. Гоголівській (сучасна Гоголя). На базарі солдати забирали одяг і продукти у торговців. Проденікінська газета "Нежинские ведомости" з огляду на це, навіть, вмістила наказ начальника Ніжинського гарнізону полковника Морєва від 8 жовтня 1919 р.:

Ввиду непрекращающихся грабежей и насилий, чинимых отдельными частями над мирными жителями города довожу до всеобщего сведения нижеследующий приказ Главнокомандующего вооруженными силами на Юге России:

приказываю подлежащим местным начальствующим лицам, как по заявлениям потерпевших, так и по собственному почину составлять особые акты о всех случаях грабежей, бесплатных реквизициях, насилиях, чинимых воинскими частями и чинами в отношении мирных жителей, представляя означенные акты Губернатору и безотлагательно выдавая пострадавшим особые расписки об их составлении.

Подлинный подписал Генерал-лейтенант Деникин

<...>

Со своей стороны заявляю, что мною будут приняты самые решительные меры, вплоть до расстрела не только по отношению к грабителям и насильникам, но также и к тем, кто косвенно способствует грабежам, как то: скупщикам и укрывателям награбленного.

Начальник гарнизона г. Нежина – полковник Морев [11].

Згідно цього ж наказу полковника Морєва вводилася комендантська година – перебування на вулицях міста солдатам і громадянам дозволялося лише до 11 години вечора.

У Ніжині, як і на всій контрольованій Добровольчою Армією території, були закриті "Просвіти", українські школи, рішуче заборонялося викладання української мови, історії, географії, учителів-українців запропоновано було звільнювати [12]. Міська управа наклала на місто контрибуцію в розмірі 500000 руб. З цього приводу газета "Нежинские ведомости" цинічно писала: "Мы не говорим о 12000000 руб., которые

собирали большевики, принимая самые решительные методы изыскания. Мы говорим о скромной, налагаемой для Нежина сумме в 500000 руб., которую собирать нужно путем самообложения. Эта повинность должна быть распределена между зажиточным населением города Нежина в виде какого-либо чрезвычайного способа взыскания. Говорить о принудительном взыскании вряд ли приходится <...> Необходимо в настоящее время целиком использовать государственные и общественные инстинкты зажиточного класса – “буржуазии”, для которой открываются такие широкие перспективы в будущем – возрождение торговли и промышленности. На эти общественные круги и возлагаются все надежды по финансированию. Городского управления для военных нужд” [13]. У місті не припиняли розстріли, які здійснювали за наказом коменданта Ніжина підполковника Кіндякова.

За влади “добровольців” у Ніжині виходила газета “Нежинские ведомости” (редактор – М. Федоров (Дорогобужцев), редакція якої знаходилась на вул. Богдано-Хмельницькій (сучасна Лашенка) в буд. Соколова. Також діяв театр “Vega” – документально засвідчене демонстрування в ньому в цей час драм “Кредиторы счастья”, “Страх”, “Женитьба” [14]. У приміщенні жіночої гімназії П.І. Кушакевич (на вул. Гоголівській) денікінські офіцери влаштували концерт-бал, де була присутня й місцева буржуазія. З балу учасники послали вітальну телеграму А.І. Денікіну – про це сповіщали на своїх шпальтах “Нежинские ведомости”:

Участники концертного отделения с большим подъемом и воодушевлением исполняли свои номера. От лиц всех присутствующих была послана Главнокомандующему телеграмма следующего содержания: “Нежинцы в собрании на концерт-бале в пользу Добрармии, движимыне одной мыслью о спасении отечества, шлют Добрармии и славному вождю ее генералу Деникину горячую благодарность за избавление от ига большевизма и искренне желают успеха в святом деле возрождения России [15].

Але “добровольцям” забезпечити спокій у місті не вдалося – постійно доводилося вести боротьбу з червоними партизанськими загонами, якими керував ревком Ніжинського повіту у складі більшовиків Остапенка, Тарасенка і Лашенка. Озброєні загони під командуванням М.Г. Крапив’янського і Кошми систематично руйнували залізничне полотно між Ніжином і Носівкою [16]. Про неспокійний стан у Ніжині свідчить звернення до мешканців міста виконувача обов’язків начальника Ніжинського повіту Батурина:

Лицам, указавшим местонахождение оружия, будет уплачиваться вознаграждение в Управлениях Воинских Начальников.

Все домохозяева, квартиронаниматели, домовые комитеты, владельцы торговыхпромышленных заведений должны представить в Комиссию по призыву сведения о лицах призывных возрастов, проживающих или служащих у них.

Виновные в неисполнении будут подвергнуты штрафу в размере до 20000 руб. или заключению в тюрьму до 6 месяцев.

Временно и.о. нач. уезда Батурин [17].

Про плани денікінської влади в місті газета “Нежинские ведомости” за 10 жовтня 1919 р. сповіщала: “Принимаются меры к восстановлению свободной торговли, недопущению спекуляции. Для заготовки продуктов первой необходимости для города

и уезда городским и земским самоуправлением возбуждено ходатайство перед г. Губернатором о выдаче ссуды. В городской управе разрабатывается вопрос об открытии в самом скором времени школ грамоты для взрослых. Городской Управой приглашены лица для заведывания конной железной дорогой, которая начнет функционировать с конца следующей недели” [18].

Але вже 16 жовтня 1919 р. у зв'язку з наближенням Червоної Армії “Нежинские ведомости” вмістили наказ начальника повіту Міссо про мобілізацію: “...Согласно телеграммы Черниговского губернатора за № 374 на 25 сего октября назначена мобилизация всех военно-обязанных, не исключая и белобилетников сроком призыва с 1921 по 1912 г. включительно и всех юнкеров, подпрапорщиков, унтер-офицеров сверхсрочной службы, вольноопределяющихся 1и 2 розряда всех родов оружия гардемаринов – до 43-летнего возраста включительно <...> За неявку к призыву без уважительной причины виновные будут предаваться военно-полевому суду как за побег со службы во время войны. Начальник уезда полковник Миссо” [19].

22 листопада 1919 р. Ніжин втретє опинився під владою більшовиків. У місті знову був створений воєнно-революційний комітет, на чолі якого став Хорошук [20]. Також була сформована повітова і міська міліція. Постановою Ніжинського повітового ревкому від 23 листопада 1919 р. начальником повітової міліції призначили М. Точоного, його заступником – Легкопихова. Ніжинський ревком повідомляв: “Міська міліція складається з 130 чоловік, із них 70 чоловік – резерв при управлінні Міської міліції <...> Як у повіті, так і в місті міліція сформована і приступила до виконання службових обов'язків <...> більшість міліціонерів із людей, що повністю співчують радянській владі і партизан, які в час перебування денікінців не кидали зброї і боролися проти денікінських банд“. В обіжниках з Комісаріату внутрішніх справ, у яких декларувалися основи структури міліції зазначалося: “Предлагаем о каждом контрреволюционном выступлении, о волнениях и беспорядках, происшедших в губернии, немедленно доносить заведывающему Главным Управлением Советской милиции...” [21].

Більшовики також одним із першочергових заходів оголосили 1 грудня 1919 р. термінову мобілізація: “По распоряжению члена Реввоенсовета 12 армии товарища Аралова Нежинском уезде и местностях, освобождаемых от деникинских банд <...> в ближайшие дни должна быть произведена мобилизация в армию. Для этой работы Аралов приказал мне передать Губревком его приказание о высылке в Нежин члена губревкома тов. Кривошеева для проведения мобилизации в жизнь, агитации и инструктирования <...> Председатель Нежинского уездного ревкома Хорошук” [22].

Наприкінці 1919 р. загін, сформований із ніжинців, брав участь у розгромі банди Ромашка в Козелецькому повіті – якраз під час єврейського погрому, влаштованого ромашківцями в містечку Бобровиця [23].

Справа мобілізації була вкрай важливою, оскільки її проведення постійно контролювала губернська влада, як і інші заходи, пов'язані зі зміцненням нової влади в регіонах:

Уревком (тобто до повітового ревкому – *авт.*)

Срочно телеграфируйте, что сделано для укрепления, организации Советской власти в волостях, селах, деревнях. Скольких волостях советская власть организована, отношение, настроение крестьянства. Каково взаимоотношение Уревкома местных партий-

ных организаций и профсоюзов. Усилено ли происходит мобилизация. Замзавгуботупр (підпис нерозбірливий) [24].

* * * * *

Военно-срочно

<...>

Уезду разослан ряд инструкторов <...> Настроение крестьян хорошее. Парткомом разосланы политработники крестьянской секции в каждую волость для организации ячеек, поддержания настроения. Мобилиация проходит успешно <...>

21 декабря 1919 г.

Предревкома Хорошук "[25].

* * * * *

Нежин Райпродком – тов. Васильеву

Предлагаю Вам немедленно сообщить запасы, как нормативных, так и ненормативных продуктов <...> Пока ввиду полного истощения запасов Черниговского уезда и наступающего голода среди рабочего и крестьянского уезда – организуйте доставку на ст. Дроздовка – 1000 п[удов] хлеба или муки, 2000 п[удов] фасоли о начале погрузки телеграфируйте.

Зампредопродкомгуб Подольский [26].

Не менш важливим для нової влади було паливне питання, яке вирішувалося також у воєнному порядку. Для цього всі громадяни не здатні носити зброю комплектувалися в окремі загони для рубання й перевезення дров. Цей загін знаходився на воєнному пайку. Для виконання завдання відводилося під Ніжином 300 десятин лісу, проводилася масове підковування коней із метою посиленої експлуатації гужового транспорту, приймалися термінові заходи для вивезення деревини, про що доповідав той-таки Хорошук голові губернської ради народного господарства Квіріну [27].

Для забезпечення своєчасного ремонту і відновлення зруйнованих під час воєнних дій шляхів за розпорядженням Революційної Воєнної Ради УСРР губернський ревком вимагав на місцях “во всех поселениях вблизи железных и шоссейных дорог и вблизи больших мостов <...> взять на учет через волосные исполкомы всех землекопов, плотников, кузнецов, слесарей и всех бывших ж/д служащих и рабочих по ремонту путей, а равно и всех прочих рабочих пеших и конных со всем имеющимся у них инструментом и перевозочными средствами <...> Всех взятых на учет лиц обязать подпиской о невыезде без подлежащего разрешения с постоянного места жительства их и об обязательной явке их на работы по ремонту или восстановлению путей по первому требованию ж/д или военных властей с собственными своими инструментами или подводами <...> Ответственность на подлежащее выполнение постоянного распоряжения и возможных приказов возложена на председателей соответствующих ревкомов. Зам.предгубревкома Михейович” [28].

Проте, незважаючи на всі жорсткі репресивні заходи, вжиті більшовиками, з їх появою на Ніжинщині було так само неспокійно. Про це яскраво свідчить телеграма голови Ніжинського ревкому від 10 січня 1920 р. до Чернігова:

Военная. Чернигов. Губуголрозыск.

Вышлите в Нежин инструкции, распоряжения, указания людей для организации Уездного отделения. Надобность колоссальная. Бандитизм возрастает.

Предревкома Хорошук [29].

Загалом, незважаючи на кількаразову зміну влади впродовж осені 1918 – осені 1919 років, принципової різниці жителі Ніжина й найближчої округи між ними не побачили. Кожна з них – і денікінці, і двічі більшовики – вживали для свого ствердження майже ідентичні заходи: вели відкритий чи прихований (через накладення контрибуції) грабунків, проводили мобілізацію населення до лав свої воєнізовані формувань, у наказному порядку змушували виконувати місцеве населення певні, вкрай важливі для зміцнення своєї влади повинності тощо. Звісно, все це відбувалося під різними, полярними гаслами, але в обох випадках – здебільшого, базованих на дешевому популізмі.

Використані документи проливають світло на досі мало досліджену частину історії м. Ніжина, але цікаву й дуже важливу з огляду на перспективи подальшого вивчення процесу трансформації суспільно-політичного устрою на регіональному рівні.

Посилання

1. // Нове село. – 1927. – 26 жовтня (№ 207).
2. Відділ забезпечення збереженості документів Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині (далі – ВДАЧОН), ф. 1124, оп. 1, спр. 923, арк. 8.
3. Там само, ф. Р-5966, оп. 1, спр. 1, арк. 9.
4. Там само, арк. 11.
5. Там само, арк. 54.
6. Там само, ф. Р-5866, оп. 1, спр. 1, арк. 22.
7. Там само, арк. 24.
8. Науковий архів Ніжинського краєзнавчого музею (далі – НА НКМ), ф. “Ніжин – 1917–1920 роки”, арк. 11.
9. ВДАЧОН, ф. Р-5866, оп. 1, спр. 1, арк. 21.
10. НА НКМ, ф. “Ніжин – 1919 р.”, арк. 8.
11. // Нежинские ведомости. – 1919. – 10 жовтня.
12. // Знамя Советов. – 1919. – 12 грудня.
13. // Нежинские ведомости. – 1919. – 14 жовтня. – С. 2.
14. // Нежинские ведомости. – 1919. – 12 жовтня. – С. 3.
15. Там само. – С. 4.
16. НА НКМ, ф. “Ніжин – 1919 р.”, арк. 14.
17. // Нежинские ведомости. – 1919. – 14 жовтня. – С. 3.
18. // Нежинские ведомости. – 1919. – 10 жовтня. – С. 2.
19. // Нежинские ведомости. – 1919. – 16 жовтня. – С. 1.
20. НА НКМ, ф. “Ніжин – 1919 р.”, арк. 23.
21. ВДАЧОН, ф. 4420, оп. 1, спр. 1, арк. 8.
22. Там само, ф. Р-5272, оп. 1, спр. 16, арк. 4.
23. Там само, арк. 6.
24. Там само, арк. 10.
25. Там само, арк. 11.
26. Там само, арк. 16.
27. Там само, арк. 23.
28. Там само, арк. 28.